

en cz

Klasifikace sekundárních předložek z hlediska jejich tvoření

Libuše Kroupová

(pdf)

-

Zatímco primární předložky jsou útvary ze současného hlediska slovotvorně nečlenitelné, slovotvornou a obecně znakovou (onomaziologickou) členitost mají pouze předložky sekundární.

Podkladem pro vznik sekundárních předložek jsou některé typy adverbii, substantiv (též v předložkovém pádě), sloves, ojedinele zájmen a primárních předložek. Tyto typy jsou podmíněny společným prvkem **vztahovosti**, který musí v sobě slova jednotlivých slovních druhů obsahovat, aby mohla dát vznik sekundárním předložkám. Ty pak vznikají na základě tvoření morfologického i syntakticko-morfologického.

A. Předložky z adverbii (deadverbiální a transadverbiální)

1. V předložky přecházejí adverbia s konkrétním významem především místním (takovým, který připouští zobecnění a přechod v abstraktnější vztah), dále způsobovým (ojediněle časovým, dříve zřídka i míry). Netvoří se však z příslovci zájmených, číselných a záporných, které přechod v abstraktnější vztah neumožňují.

Sekundární předložky vzniklé z adverbii podržují i konkrétní význam adverbii, a tím činí vyjádření ve srovnání s předložkami primárními, často mnohovýznamovými, které v textu nahrazují, přesnější. (Srov. např. *u // nedaleko, okolo, poblíž, podél*; *v // uprostřed, uvnitř, vevnitř* aj.).

2. Pro předložky z adverbii je charakteristické jednak a) tvoření morfologické (jestliže k němu řadíme konverzi),[1] prostý přechod slova z jedné slovnědruhové kategorie do druhé bez jakékoli změny slovotvorného kmene nebo tvaroslovné formy (*skrz*), jednak b) i tvoření syntakticko-morfologické u výrazů složených z příslovce a primární předložky (*až na, spolu s, stranou od, společně s, zároveň s, shodně s, souhlasně s, souběžně s, paralelně s, rovnoběžně s, úměrně s*), anebo u výrazů, u nichž došlo k vyčlenění určitého tvaru z paradigmatické souvislosti a v důsledku toho často i ke změně grafiky (*vuči* z hlediska historického; dnes se jeví už tento výraz jako nemotivovaný).

[114]Je-li zřejmá významová i tvarová souvislost předložky s adverbium, z něhož předložka vznikla, což je dáno tím, že výchozí slovo existuje také ve své původní funkci, nazýváme tyto předložky **deadverbiální**[2] (*blízko, (ne)daleko, skrz, vně*). Výrazy, které byly původně substantivy v předložkovém pádě, ale přešly v adverbia a později nabyly i funkce předložek, jmenujeme **transadverbiální** (*doprostřed, dovnitř, kvůli, namísto, naroveň, naspodu, navrch, navzdory, okolo, opodál, uprostřed, vprostřed, uvnitř, vespodu, vprostřed, zkraje*).

Vedle předložek, které si podržely souvislost s výchozími slovy (s adverbium, event. i se substantivem jako prvotním zdrojem motivace), existují předložky, které ztratily zřejmou významovou a formální souvislost se slovem, z něhož vznikly, a jsou tedy dnes nemotivované (např. *mezi, dle, versus, kontra*).

Někdy existují vedle těchto předložek stejně znějící adverbia stejného původu a shodného obecného významu; tyto předložky nazýváme **konadverbiální** (např. *kromě, mimo, naproti, napříč, oproti, proti, poblíž, podél, podle, vedle, včetně, vstříc*).

B. Předložky ze substantiv (desubstantivní)

K jednomu z nejproduktivnějších typů tvoření sekundárních předložek patří v současné době předložky tvořené ze substantiv.

1. V předložky přecházejí substantiva, která jsou svým původním lexikálním významem abstrakta. Je tedy nasnadě, že i při přechodu do kategorie předložek slouží v prostých i v předložkových pádech k vyjadřování abstraktnějších okolnostních významů, a to důvodu nebo příčiny (*následkem, vinou, zásluhou, díky*); účelu (*za účelem, v zájmu*); podmínky (*v případě, za předpokladu, v podmínkách*); průběžnosti v čase (*v průběhu, v procesu*); časového vymezení (*při příležitosti, u příležitosti*); zřetele (*z hlediska, ze stanoviska*); sounáležitosti (*za účasti*); zástupnictví (*v zastoupení*); újmy nebo prospěchu (*na újmu, ve prospěch*); vymezení (*v oblasti, ve sféře*); popřípadě prostředku, prostřednictví (*vlivem, pomocí, prostřednictvím*). Sám „abstraktní“ celkový mluvnický význam 7. p., tj. význam prostředku, nepochybně ovlivňuje přechod podstatných jmen právě ve tvarech 7. p. k předložkám.

Je pak přirozené, že předpokladem pro přechod původně konkrétnějších podstatných jmen v předložky je, aby měla schopnost nabýt abstraktnějšího okolnostního významu (např. *cestou, jménem*). U někte[115]rých substantiv dochází ke vzdálení od původního lexikálního významu a jako předložky nabývají pak tato substantiva významu obecnějšího, méně určitého (např. *během, kolem* apod.).

2. Pro předložky vytvářené ze substantiv je charakteristické opět a) tvoření morfologické, a to u výrazů jednočlenných ustrnulých zpravidla v 7. p. j. č. (*během, cestou, dnem, formou, jménem, kolem, koncem, nákladem, následkem, počátkem, postupem, pomocí, prostřednictvím, stranou, středem, úvodem, vinou, vlivem, začátkem, zásluhou, závěrem*), řidčeji i v 1. p., popř. 4. p. j. č. (*místo, dík, vzdor, kraj*), 2. p. mn. č. (*stran*) a 1.—4. p. mn. č. (*díky*); b) tvoření syntakticko-morfologické u výrazů dvočlenných, jejichž základ tvoří primární předložka + substantivum v předložkovém pádě (*po boku, za cenu, v čele, v duchu, v důsledku, z důvodu, ve formě, z hlediska, ve jménu, v mezích, v oblasti, v oboru, na počest, na podkladě, v podmínkách, v podobě, na poli, v popředí, z popudu, na popud, s postupem, z pozic(e), v procesu, ve prospěch, v průběhu, při příležitosti, u příležitosti, v případě, v přítomnosti, v rámci, bez rozdílu, ve smyslu, v řadách, z řad, ze strany, po stránce, ve středu, ve světle, z titulu, za účelem, na účet, na újmu, na úkor, na úseku, pod vedením, pod vlivem, na vrub, s výjimkou, s vyloučením, po vzoru, v zájmu, na základě, pod záštitou, v zastoupení, ve znamení, na znamení, ve znění, na způsob*) nebo substantivum zprav. v 7. p. j. č. + primární předložka (*vzhledem k, směrem k, směrem proti, směrem na, směrem do, směrem od*), popřípadě u výrazů trojčlenných: primární předložka 1 + substantivum (předložkový pád) + primární předložka 2 (*bez ohledu na, s ohledem na, v porovnání s, s přihlédnutím k, na rozdíl od, ve shodě s, v souhlase s, v souladu s, v souvislosti s, ve spojení s, ve spojitosti s, ve srovnání s, v závislosti na, se zřetelem k, bez zřetele k*).

C. Předložky ze sloves (předložky deverbativní)

1. V předložky přecházejí přechodníky abstraktního významu vyjadřující jednak zahrnutí (inkluzi) (*počítaje (v to), počítajíc (v to), hledě k, hledíc k, zahrnuje (v to), přihlížeje k, nevyjímaje*), a naopak vyloučení (*vyjma, vyjímaje, vyjímajíc, nehledě k, nehledíc k, nehledě na, nehledíc na, nepočítaje (v to), nepočítajíc (v to), nemluvě o, nemluvic o*), jednak začetí a ukončení (*začínaje, začínajíc, počínaje, počínajíc; konče, končíc*).

2. Pro předložky ze sloves je opět charakteristické tvoření morfologické (ustrnulý přechodník přítomný — *vyjma* apod.) a syntakticko[116]-morfologické u výrazů složených z přechodníku a primární předložky (*nemluvě o* atd.) (Předložka je většinou součástí vazby sloves objektových.) To, že právě přechodník je odrazovým můstkem pro nový slovní druh, tj. předložku, je pochopitelné proto, že jeho pozice v slovesném paradigmatu je okrajovější (nevyjadřuje osobu a způsob a jen zčásti vyjadřuje čas a jeho větná platnost jako doplňku je pro sloveso netypická). Jestliže přechodník pozbývá dalšího pouta se slovesem a nerozlišuje rod, číslo ani čas, dosáhl kulminačního bodu přechodu v předložku. Vazba, kterou si od slovesa přináší, je pro předložku nezbytná.

V češtině se tak děje u přechodníku přítomných od sloves nedokonavých (výjimku tvoří předložka *vyjma* od přechodníku slovesa dokonavého).

D. Předložka ze zájmene (depronominální)

V tomto případě jde o jediné zájmeno, které dovoluje ve spojitosti s primární předložkou přechod v předložku, a to zájmeno *co*. Umožňuje to jeho vztažná povaha. Jde o tvoření syntakticko-morfologické (*co do*).

E. Předložky z primárních předložek (deprepozicionální)

Jde o syntézu dvou i více primárních předložek, z nichž první vytváří sémantické jádro. V češtině na rozdíl od slovenštiny je toto tvoření řídké (*zpod*), zastarávající, ev. omezené na oblast nářeční (*zpoza, zeza, zpřes*).

Pro úplnost je třeba připomenout, že i některá větná spojení jsou ekvivalentní předložkám (např. *co se týče, tyká* + 2. p., *pokud jde o* + 4. p.). K sekundárním předložkám řadíme i spojení jako *vzhledem na* (*to, že*), *v důsledku* (*toho, že*), *bez ohledu na* (*to, že*), kde závislý pád je vyjádřen ukazovacím zájmenem.

Shrnutí. Z uvedené klasifikace sekundárních předložek z hlediska jejich tvoření je zřejmé, že většina těchto nových předložek vzniká dnes ze substantiv, resp. z některých jejich tvarů, a také z předložkových pádů, méně z tvarů verbálních, tj. z přechodníků přítomných, a z adverbii (na rozdíl od vývoje minulého, kdy sekundární předložky vznikaly hlavně z adverbii). Ojediněle k tvoření sekundárních předložek přispívají zájmena a primární předložky.

[1] Srov. M. Dokulil, *K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice*, SaS 43, 1982, s. 257—271.

[2] L. Kroupová, *K synchronnímu pojetí českých nevlastních předložek při lexikografickém zpracování*, SaS 32, 1971, s. 225—231 (226).

Naše řeč, ročník 67 (1984), číslo 3, s. 113-116

Předchozí Alena Polívková: [Artotéka](#)

Následující Světlana Lebed'ová: [Spojování sloves cizího původu s českými předponami](#)

© 2011 – HTML 4.01 – CSS 2.1